

Jadwiga Urbanik

Department of Architecture, Wrocław University of Technology, Wrocław, Poland

Jerzy Ilkosz

Wrocław Museum of Architecture, Wrocław, Poland

Hans Poelzig and the Problem of Functional House: from Landhaus to the Modern Movement House in Weissenhof Estate

Keywords: Hans Poelzig, one-family houses, modernism, Landhaus, Christoph & Unmack, Weissenhof, am Fischthalgrund, growing house

Abstract

The aim of the article is to indicate the role played by Hans Poelzig in the first half of the 20th century in creating the way towards modernity and especially towards the modern, functional house. The article is mainly the result of literary and archival studies and shows the architectural activity of Hans Poelzig.

At the beginning of the 20th century, Poelzig twice proposed a single-family house of the Landhaus type in Wrocław as a model of the solution that he considered the best at that time. These were: a model house of the "Atristic Craft Exhibition" from 1904 and a single-family house in the Zalesie estate from 1906, its form related to the Heimatschutz movement, which promoted the use of regional forms in architecture. Thanks to cooperation with the company Christoph & Unmack from Niesky, in 1926, Poelzig designed a wooden single-family house using construction techniques introduced by this company. It is an Existenzminimum house, promoted in the second half of the 1920s. A truly modern approach to the

design of a single-family house was presented by the architect in 1927, in the model experimental Werkbund estate - Weissenhof in Stuttgart. The house had a very modest form, consistent with the conditions of the exhibition, the most important of which was a flat roof. In 1928, Poelzig designed two traditional houses - a single-family house and a semi-detached house in Berlin in the Am Fischthalgrund housing estate. A truly modern one was the architect's own house, designed with his second wife, Marlene Moeschke, between 1928 and 1930. The last statement about a modern apartment was the house at the exhibition entitled "Berliner Sommerschau 1932, Sonne, Luft und Haus für Alle ...", where the architect presented a "growing house".

Hans Poelzig is considered one of the precursors of modernism, he prepared a new generation of architects to solve new tasks regarding modern apartments and their equipment, but he himself was not fully enchanted by the new style of Neues Bauen.

Jadwiga Urbanik, Dr. Eng. Arch. Hab., Assoc. Prof. at Wrocław University of Technology, Faculty of Architecture, Department of Architecture Conservation and Restoration of Cultural Landscape (<https://wa.pwr.edu.pl/en/employees/jadwiga-urbanik>), member of Docomomo since 1990. Main areas of interest: theory, history and restoration of architecture and urbanism, especially of the first half of the 20th century, model experimental settlements of the Werkbund, ORCID: 0000-0003-0042-6813, (<https://dona.pwr.edu.pl/szukaj/>). Contact: jadwiga.urbanik@pwr.edu.pl

Jerzy Ilkosz, Dr. Hab. Museum of Architecture in Wrocław, 2000-2022 - director of the museum, since 2003 - member of Docomomo. Main areas of interest: history of architecture and urbanism, especially concerning the 20th century. Awards and distinctions: Das Verdienstkreuz Am Bande - awarded by the President of the Federal Republic of Germany Horst Köler, 2006; Kulturpreis Schlesien des Landes Niedersachsen (Silesian Prize of the Government of Lower Saxony), 2009. ORCID: 0000-0003-4537-368X. Contact: ilkosz@ma.wroc.pl

Jadwiga Urbanik

Wydział Architektury, Politechnika Wrocławska, Wrocław, Polska

Jerzy Ilkosz

Muzeum Architektury we Wrocławiu, Wrocław, Polska

Hans Poelzig i problem mieszkania funkcjonalnego: od Landhausu do modernistycznego domu osiedla Weissenhof

Słowa kluczowe: Hans Poelzig, domy jednorodzinne, modernizm, Landhaus, Christoph & Unmack, Weissenhof, am Fischtalgrund, dom rosnący

Wprowadzenie

Hans Poelzig (1860-1936) należy nie tylko do najwybitniejszych architektów Wrocławia, ale także Niemiec i Europy. Był znakomitym nauczycielem, nowatorskim projektantem architektury. Urodzony w 1869 roku w Berlinie architekt przybył do Wrocławia u progu XX wieku aby objąć posadę nauczyciela rysunku architektonicznego i warsztatu stolarstwa w Królewskiej Szkole Sztuki i Rzemiosła Artystycznego (Königliche Akademie für Kunst und Kunstgewerbe)¹. Poelzig został powołany do Królewskiej Szkoły w 1900 roku w wyniku zuchwałego aktu protekcji, jak pisze Wolfgang Pehnt². Do tego czasu trzydziestoletni nie miał spektakularnych własnych osiągnięć. Jego krótka działalność w biurze technicznym Ministerstwa Robót Publicznych nie stanowiła żadnego wiarygodnego dowodu kwalifikacji do pracy pedagogicznej w szkole. Tym bardziej zaskakujące było to, z jaką odwagą młody architekt zaznaczył swoją obecność, zdobył uznanie i szacunek wśród kolegów i uczniów. Już w 1903 roku został dyrektorem wrocławskiej szkoły, która wówczas rozpoczęła swój „złoty okres”.

Poelzig zajmował się żywo problemem mieszkania i zabudowy *mieszkaniowej*. W swym artykule opublikowanym w 1906 roku w *Das Deutsche Kunstgewerbe* Poelzig napisał: „Dziś światem rządzi ekonomia, a społeczeństwo żąda od twórców rozwiązania narastających problemów architektury mieszkaniowej, które są szczególnym wyzwaniem dla artystów projektujących zabudowę miejską”³. Już na początku

XX wieku problem braku mieszkań stał się dominującym w wielkich europejskich miastach. Poelzig podczas swojej pracy projektowej rozwiązywał problemy, które dla wielu przedstawicieli młodego pokolenia stały się posłannictwem życiowym. Był zwolennikiem „dzieła całościowego” („Gesamtkunstwerk”), będącego wynikiem współpracy twórców z różnych dziedzin sztuki, dla których architektura jest matką całości⁴. Czy jednak jego propozycje wywarły zdecydowany wpływ na rozwój ówczesnego mieszkalnictwa? Postaramy się kwestię tę naświetlić w niniejszym artykule.

Przedmiotem badań była działalność projektowa Hansa Poelziga w dziedzinie architektury mieszkaniowej, celem natomiast było pokazanie roli jaką odegrał w kreowaniu drogi ku mieszkaniu funkcjonalnemu. Architekt nazywany jest w Niemczech „ojcem modernistów” i jest autorem wielu wybitnych dzieł architektury, które zdradzają upodobanie do form nowoczesnych. W jego projektach domów mieszkalnych wyraźnie widoczny jest jednak brak konsekwencji w wyborze nurtu stylowego. Niestety większość z nich nie zachowała się do dzisiaj.

Przy przygotowaniu tego tekstu został użyty tradycyjny warsztat badacza - historyka architektury. Główną rolę w pozyskiwaniu wiedzy odgrywały studia archiwalne i kwerendy literatury zarówno przedwojennej, jak i współczesnej. Badania *in situ* możliwe były w bardzo ograniczonym wymiarze, bo domy w większości nie istnieją.

Stan badań

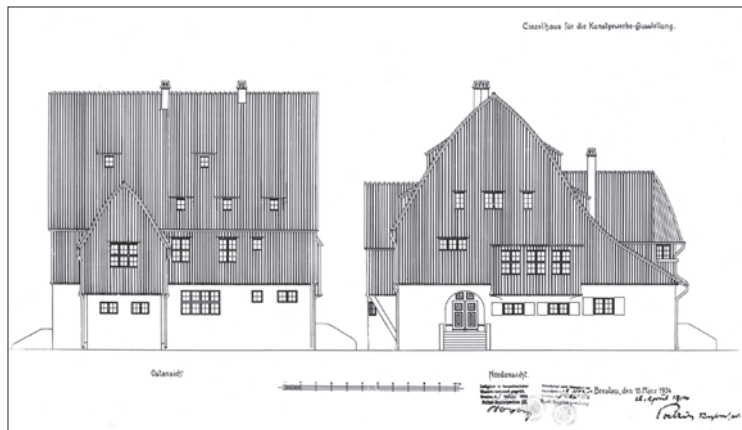
Do czasu odkrycia ekspresjonizmu w latach 60. XX wieku nie przypisywano Poelzigowi praktycznie żadnej pozycji w historii. Czołowi historycy architektury milczeli na temat jego twórczości. U Nikolausa Pevsnera, który znał osobiście Poelziga i przeprowadzał z nim wywiady znajdujemy jedynie trzy wzmianki

1. Wrocławska Akademia była kontynuatorem powołanej w 1804 roku Królewskiej Szkoły Budownictwa, Sztuki i Rzemiosła (Königliche Bau-Kunst- und Handwerksschule), która powstała z połączenia Prowincjonalnej Szkoły Sztuki (Provinzial Kunstschule), założonej przez króla pruskiego Fryderyka Wilhelma II 28 maja 1791 roku, otwartej 1 grudnia 1791 roku oraz Szkoły Budownictwa (Bauschule) założonej w 1800 roku. W 1875 roku doszło jednak do oddzielenia Szkoły Budownictwa od Szkoły Sztuki, która otrzymała nazwę Królewskiej Szkoły Sztuki i Rzemiosła Artystycznego (Königliche Kunst- und Kunstgewerbeschule). W 1911 roku Królewska Szkoła została przekształcona w Akademię, najpierw Królewską, potem Państwową.

2. W. Pehnt, *Wille zum Ausdruck. Zum Leben und Werk Hans Poelzig*, [w:] *Hans Poelzig Architekt, Lehrer, Künstler*, W. Pehnt, M. Schirren (red.), Bonn, 2000, s. 19.

3. H. Poelzig, [Gärung in der] *Architektur*, [w:] *Das deutsche Kunstgewerbe 1906. Zur 3. Deutschen Kunstgewerbeausstellung in Dresden 1906*, München, 1906, s. 17-20.

4. J. Dobesz, *Hans Poelzig i wrocławska Akademia Sztuki*, [w:] *Ten wspinał się wrocławski modernizm. Materiały z konferencji Komisji Architektury i Urbanistyki Wrocławskiego Oddziału PAN*, pod red. Olgierda Czernera, Edmunda Małachowicza, Stanisława Losego, Wrocław 1991, Wrocław, 1998, s. 14.

1. Wrocław (Breslau), wzorcowy dom jednorodzinny „Wystawy Specjalnej” Stowarzyszenia Rzemiosła Artystycznego na „Wystawie Rzemiosła Artystycznego”, (nieistniejący), projekt elewacji wschodniej i północnej, Hans Poelzig, 1904 (źródło: Muzeum Architektury we Wrocławiu, Archiwum Budowlane Miasta Wrocławia)

1. Wrocław (Breslau), model single-family house of the "Special Exhibition" of the Artistic Crafts Association at the "Artistic Crafts Exhibition", (no longer standing), design of the eastern and northern facades, Hans Poelzig, 1904 (source: Museum of Architecture in Wrocław, Building Archive of the City of Wrocław)

w *Pioneers of Modern Design*, z 1936 roku⁵. Henry-Russell Hitchcock poświęcił Poelzigowi jeden akapit w swoim pięćsetstronicowym opus magnum *Architecture Nineteenth and Twentieth Centuries* z 1958 roku⁶.

Zmiana nastąpiła dopiero na początkach lat 70-tych XX wieku. Wolfgang Pehnt, w *Expressionist Architecture*⁷, w 1973 roku, w rozdziale *Introduction the Theatre of the Five Thousand* (s. 13-22) opisuje Poelziga jako ekspresjonistę, w rozdziale *Around 1910* opisuje jego dzieła wraz z dziełami Maxa Berga, Petera Behrensa, Paula Bonatza i Hermanna Muthesiusa (s. 65-72), w rozdziale *Cinema* (s. 165-168) opisuje scenografie do filmu *Golem* z 1920 roku i projekty kin Poelziga. Ten sam autor - Wolfgang Pehnt - w 1977 roku, w pracy zatytułowanej *Die Kunst des 20 Jahrhunderts 1880 - 1940* stanowiącej tom 12 monumentalnej *Propyläen Kunstgeschichte*⁸, napisał rozdział *Architektur*, w którym opisuje twórczość Poelziga. Następny ważny autor to Julius Posener, który w 1970 roku wydał teksty Poelziga i ich omówienie⁹. Kolejne publikacje tego autora, dotyczące Poelziga pochodzą z 1979 roku - rozdział w publikacji dotyczącej berlińskiej architektury¹⁰ i z 1994 roku - monografia dotycząca samego architekta¹¹. Wreszcie trzeci znaczący autor, który rozwinął badania nad Poelzigiem to Matthias Schirren - autor monografii¹² z 1989 roku, dotyczącej planów i rysunków z dawnego Muzeum Transportu i Budownictwa w Berlinie.

5. N. Pevsner, *Pioneers of the modern movement*, London, 1936.

6. H.-R. Hitchcock, *Architecture Nineteenth and Twentieth Centuries*, Harmondsworth, Middlesex, Baltimore, 1958.

7. W. Pehnt, *Expressionist Architecture*, London, 1973; wersje oryginalne w języku niemieckim: *Die Architektur des Expressionismus*, Stuttgart, 1973; II wydanie w 1981 roku; w 1998 roku kolejne wydanie rozszerzone.

8. W. Pehnt, *Architektur*, [w:] *Die Kunst des 20 Jahrhunderts 1880 - 1940*, Propyläen Kunstgeschichte, t. 12, Argon G.C. (red.), Berlin, 1977.

9. J. Posener, *Hans Poelzig. Gesammelte Schriften und Werke*, „Schriftenreihe der Akademie der Künste”, t. 6, Berlin, 1970.

10. J. Posener, *Berlin auf dem Wege zu einer neuen Architektur. Das Zeitalter Wilhelms II*, München, New York, 1979 (I wydanie), 1995 (II wydanie). O Poelzigu cały rozdział pt. *Hans Poelzig*, s. 508-524.

11. J. Posener, *Hans Poelzig Sein Leben, sein Werk*, Wiesbaden, 1994.

12. M. Schirren, *Hans Poelzig. Die Pläne und Zeichnungen aus dem ehemaligen Verkehrs und Baumuseum in Berlin*, Berlin, 1989.

Kolejną zmianę przynosi rok 2000, kiedy to ukazuje się wielka zbiorowa monografia poświęcona Poelzigowi - *Hans Poelzig we Wrocławiu, architektura i sztuka 1900-1916*¹³, pod redakcją Jerzego Ilkosa i Beate Störckuhl - dotycząca jego wrocławskiego okresu, zawierająca katalog dzieł i teksty źródłowe. Publikacja towarzyszyła wystawie zorganizowanej przez Muzeum Architektury we Wrocławiu. Kolejna monografia opisująca całą twórczość Poelziga - *Hans Poelzig, Architekt, Lehrer, Künstler*¹⁴, pod redakcją Wolfgang Pehnta i Matthiasa Schirrena - ukazała się w 2007 roku. Zawiera katalog wszystkich dzieł architekta i jego korespondencję, którą można uznać za materiał źródłowy. Publikacja towarzyszyła wystawie prezentowanej w Berlinie w Akademii der Künste oraz we Frankfurcie nad Menem w Deutsches Architekturmuseum.

Poza tym niektóre domy architekta zostały omówione w innych monograficznych opracowaniach lub artykułach naukowych. Należą do nich: dom jednorodzinny na wystawie rzemiosła Artystycznego we Wrocławiu z 1904 roku oraz wrocławski dom własny przy ul. Chopina¹⁵; dom jednorodzinny wzorcowego osiedla Werkbundu - Weissenhof w Stuttgartu z 1927 roku¹⁶ oraz „dom rosnący”, przedstawiony na wystawie w Berlinie w 1932 roku¹⁷. Obszerny i bardzo ciekawy tekst dotyczący wnętrz projektowanych przez Poelziga we Wrocławiu autorstwa Marii Zwierz, został właśnie oddany do druku¹⁸.

Dom jednorodzinny na „Wystawie Rzemiosła Artystycznego” we Wrocławiu, 1904, nieistniejący¹⁹

Na wystawie zatytułowanej „Ausstellung für Handwerk und Kunstgewerbe” („Wystawa Rzemiosła Artystycznego”), zorganizowanej przez wrocławską

13. *Hans Poelzig we Wrocławiu, architektura i sztuka 1900-1916*, J. Ilkosc, B. Störckuhl (red.), Wrocław, 2000.

14. *Hans Poelzig, Architekt, Lehrer, Künstler*, W. Pehnt, M. Schirren (red.), München, 2007.

15. M. Zwierz, *Tradycje wystawiennicze we Wrocławiu w latach 1818-1948, Architektura i rozplanowanie terenu wystaw*, Wrocław, 2016, s. 107-150; B. Störckuhl, *Die Pläne zur Breslauer „Ausstellung für Handwerk und Kunstgewerbe” von 1904 in Bauarchiv Stadts Breslau*, w: *Jahrbuch des Bundesinstituts für Ostdeutsche Kultur u. Geschichte*, t.2, s. 59-85.

16. Spośród wielu publikacji na temat osiedla Weissenhof należy wymienić: J. Cramer, N. Gutschow, *Bauausstellungen. Eine Architekturgeschichte des 20. Jahrhunderts*, Stuttgart, 1984; F. Gschwind, K. Groke, *Weissenhof Museum im Haus Le Corbusier*, Stuttgart, 2008; J. Joedicke, *Weissenhof Siedlung Stuttgart*, Stuttgart, 1988; K. Kirsch, *Die Weißenhofsiedlung*, Stuttgart, 1987; K. Kirsch, *Die Weißenhofsiedlung. Ein internationales Manifest*, w: *Moderne Architektur in Deutschland 1900 bis 1950. Expressionismus und Neue Sachlichkeit*, V. M. Lampugnani, R. Schneider (red.), Stuttgart, 1994, s. 205-224; Ch. Flüsch, I. Gaukel, F. Gschwind, A. Krämer, H. Medek, *Wzorcowe osiedle Weissenhof w Stuttgarcie (1927)*, w: *Droga ku nowoczesności. Osiedla Werkbundu 1927-1932*, J. Urbanik (red.), Wrocław, 2016, s. 42-83.

17. J. Urbanik, *Dom rosnący w międzywojennych Niemczech*, [w:] *Architektura XX wieku, zachowanie jej autentyczności i integralności w Gdyni i w Europie*, M. J. Sołtysik, M. Stepa (red.), Gdynia, 2020, s. 71-78; a także: J. Urbanik, *„The Growing House” - the way to solve the housing problem in interwar Germany*, w: *Advances in Human Factors in Architecture, Sustainable Urban Planning and Infrastructure*, J. Charytonowicz, Ch. Falcão (red.), Cham, 2020, s. 243-255.

18. M. Zwierz, *Projekty wnętrz mieszkalnych autorstwa Hansa Poelziga w czasie pobytu architekta we Wrocławiu w latach 1900-1916*, artykuł przekazany do druku w katalogu wystawy zorganizowanej w Muzeum Architektury we Wrocławiu w 2022 roku, zatytułowanej „Z Wrocławia do Nowego Jorku i z powrotem. Hans Poelzig i styl tworzywa.”

19. H. Poelzig, *Das Musterhaus auf der Ausstellung für Handwerk und Kunstgewerbe in Breslau*, „Zentralblatt der Bauverwaltung”, 1904, nr 24, s. 547-548.

Izbę Rzemiosła w 1904 roku we Wrocławiu, wzięło udział Stowarzyszenie Rzemiosła Artystycznego dla Wrocławia i Prowincji Śląskiej, prezentując „Sonderausstellung” („Wystawę Specjalną”), na której pokazano dom jednorodzinny zaprojektowany przez Hansa Poelziga (il. 1 i 2). W projekcie tym architekt chciał przedstawić „program walki z przepychem i pozorami, a także protest przeciw powierzchowności, bezcelowości, prymacie dekoracyjności i marnotrawstwu materiału”²⁰.

We wstępie do katalogu wystawy Conrad Buchwald napisał: *„Powinniśmy wypracować model niemieckiego domu, łączącego w sobie wszystkie osiągnięcia naszego rzemiosła artystycznego z okresu jego największego rozkwitu w końcu XIX w. Architektura - jednocząca dekoracyjność sztuki z funkcjonalnością rękodziela - stawia przed naszym mocno podupadającym budownictwem mieszkaniowym nowe zadanie. Miejska kamienica czynszowa nie jest w stanie sprostać na razie temu zadaniu, jedynie wolno stojący dom jednorodzinny może przyjąć wyzwanie nowych czasów. Coraz częściej słyszymy o nadziejach związanych z tą formą budownictwa mieszkaniowego, a jeśli mielibyśmy wskazać jej najznajomniejszych zwolenników, przywołalibyśmy nazwiska Alfreda Lichtwarka i Hermanna Muthesiusa. (...) Nadzieja na odrodzenie się kultury mieszkaniowej ma źródło właśnie w domu jednorodzinny”*²¹. Dalej czytamy: *„Łatwo z tego wynioskować, co należy rozumieć pod pojęciem domu jednorodzinnego. Na pewno nie jest nim - często spotykany na przedmieściach wielu naszych miast - budynek willowy o fasadzie żałośnie imitującej średnio-wieczny ratusz lub włoski pałac renesansowy. Prosta i funkcjonalna bryła oraz właściwie rozwiązane wnętrza - tak rozumiemy prawdziwy dom jednorodzinny i takim chcemy go pokazać innym”*²².

Dom przeznaczony był dla zamożnej rodziny mieszkającej na przedmieściu metropolii. Był to tak zwany Landhaus, lansowany w Niemczech przez Hermana Muthesiusa, jako kontrpropozycja do dużych willi podmiejskich kolonii willowych zakładanych przez prywatnych inwestorów. W tych domach pomieszczenia gospodarcze, takie jak kuchnie i pokoje służby sytuowano w suterenie, pokoje dzienne na wysokim parterze, a sypialnie na piętrze. Nie szukano powiązań między pokojami prywatnymi a ogrodem, przeciwnie - wykuszami i werandami akcentowano raczej miejsce usytuowania salonu²³.

W wystawowej willi typu Landhaus autorstwa Poelziga natomiast, wokół holu, na parterze, obejmującym dwie kondygnacje, usytuowano pokoje rodziców oraz jadalnię, na piętrze - pokój dzienny dla dzieci z miejscem dla pani domu oraz sypialnie wszystkich domowników. Na poddaszu umieszczono garderobę,

2. Wrocław (Breslau), wzorcowy dom jednorodzinny „Wystawy Specjalnej” Stowarzyszenia Rzemiosła Artystycznego na „Wystawie Rzemiosła Artystycznego”, (nieistniejący), elewacja wschodnia, proj. Hans Poelzig, 1904 (źródło: K. Masner, *Das Einfamilienhaus des Kunstgewerbevereins*, Berlin, 1905)

2. Wrocław (Breslau), model single-family house of the „Special Exhibition” of the Artistic Crafts Association at the „Artistic Crafts Exhibition”, (no longer standing), eastern facade, designed by Hans Poelzig, 1904 (source: K. Masner, *Das Einfamilienhaus des Kunstgewerbevereins*, Berlin, 1905)

względnie łazienkę i pokój gościnny. Wysokość pokoju w świetle wynosiła: na parterze i piętrze 3 m, hallu - 5,50 m. Pomieszczenia kuchenne i dla służby mieściły się na parterze, skąd osobne wyjście prowadziło do ogrodu warzywnego. Wejście łączył bezpośrednio z kuchnią korytarz, służący również jako pomieszczenie gospodarcze; pralnię, prasownię, magiel itp. umieszczono na poddaszu. Dom wzniesiono w solidnej konstrukcji szkieletowej, którą na parterze otynkowano, a na piętrze obłożono cegłą. Partie szczytowe obłożono dachówką mnich-mniszka. Poelzig zaprojektował meble do: hallu, jadalni, pokoju dziennego, pracowni, sypialni rodziców, kuchni, pokoju dla służby i pozostałych pomieszczeń gospodarczych - realizując tym samym ideę dzieła całościowego (Gesamtkunstwerk).

We wstępie do katalogu wystawy Hermann Muthesius napisał: *„Z pewnością na nas spoczywa obowiązek wspierania tej klasy społecznej, która zapoczątkowałaby proces zasiedlania domów wolno stojących. Nie ma żadnej wątpliwości, że mieszkanie w domu jednorodzinny dostarcza najbardziej wartościowych doznań i inspirowanie do rozwoju duchowego i artystycznego. Bo czy istnieje w ogóle jakaś szansa na powstanie prawdziwego ogniska domowego w mieszkaniu czynszowym, które już podczas kolejnego terminu płatności może - choćby z powodu podwyżki świadczeń - przestać być dla nas osiągalne?”*²⁴. Z pewnością więc nie myślał Poelzig o tej warstwie społecznej - robotnikach, na której skupiali się po pierwszej wojnie światowej jego młodszy koledzy.

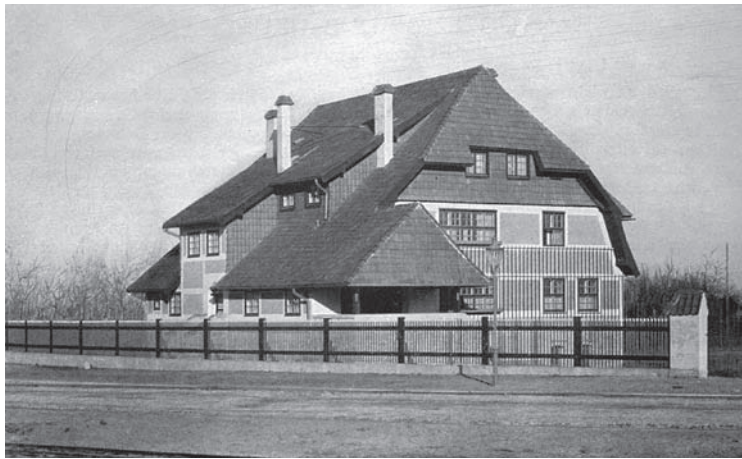
20. C. Buchwald, *Sonderausstellung des Kunstgewerbevereins für Breslau und die Provinz Schlesien*, Wstęp do katalogu „Wystawy Specjalnej”, Breslau, 1904, s. 4.

21. Ibidem.

22. Ibidem.

23. A. Tomaszewicz, *Wrocławskie wille i osiedla willowe doby historyzmu*, Wrocław, 2019.

24. C. Buchwald, op.cit.

3. Wrocław (Breslau), dom własny architekta, ul. F.Chopina (Leerbeutelstrasse), (nieistniejący), widok od ulicy, Hans Poelzig, 1906 (źródło: „Dekorative Kunst”, t. 15, 1907, s. 226)

3. Wrocław (Breslau), architect's own house, F.Chopin Street (Leerbeutelstrasse), (no longer standing), view from the street, Hans Poelzig, 1906 (source: "Dekorative Kunst", vol. 15, 1907, p. 226)

Dom własny jednorodzinny na osiedlu Zalesie (Leerbautel), ul. Chopina, 1906, nieistniejący

W 1906 roku na osiedlu Zalesie we Wrocławiu Poelzig zbudował własny dom typu Landhaus (il. 3), podobny do tego wystawowego z 1904 roku. Dwukondygnacyjna willa przykryta dwuspadowym dachem z lukarnami zdradzała formy śląskiego domu wiejskiego, zgodnie z ruchem reformatorskim Heimatschutz²⁵. Ściany szczytowe zostały, w obrębie piętra, pokryte ceramiczną dachówką. Pozostała powierzchnia elewacji została pokryta tynkiem w dwóch kolorach – białym i szarym, co miało imitować konstrukcję szachulcową. Całość osadzono na kamiennym cokole. We wnętrzu na parterze, wokół dużego holu obejmującego 2 kondygnacje, architekt zaprojektował salon, jadalnię, kuchnię, własną pracownię, pokoje dla służby, na piętrze – sypialnie, na poddaszu – pokoje dla gości. Wnętrze domu zostało połączone z ogrodem poprzez zadaszony ganek dostępny z jadalni²⁶. W projektach Landhausów szczególny nacisk kładziono na powiązanie domu z ogrodem. Sposób urządzenia wnętrza przypominał dom wzorcowy z 1904 roku. Podobne meble zaprojektował architekt w 1905 roku dla wrocławskiego profesora medycyny Oskara Briegera²⁷ (il. 4).

25. B. Störkuhl, *Miedzy nostalgia za małą ojczyzną a typizacją – koncepcje architektury regionalnej w pierwszych dekadach XX wieku*, [w:] *Architektura regionalna rzeczywistość czy iluzja? O budowaniu zgodnie z tradycją i krajobrazem*, I. Liżewska (red.), Warszawa 2022, s. 113-126. Na przełomie XIX i XX wieku, w okresie rodzących się ruchów narodowych, zwrócenie się ku kulturze ludowej miało istotne społeczne znaczenie. Powstał wówczas jeden z największych ruchów społecznych określany mianem Heimatschutz. Nie ograniczano się wyłącznie do ochrony przyrody i opieki nad zabytkami, ale również poszukiwano nowych form w architekturze, koncentrując się na adaptacji form budownictwa regionalnego. Propagatorem idei powrotu do stylu regionalnego był w założony w 1904 roku Deutscher Bund für Heimatschutz (Niemiecki Związek Ochrony Stron Ojczystych). Kultura ludowa stała się symbolem małej ojczyzny. Nowe idee lansowali zwłaszcza architekci Paul Schultze-Naumburg (1869-1949) oraz Hermann Muthesius (1861-1927). Ruch ochrony stron ojczystych w okresie Cesarstwa i Republiki Weimarskiej zdobył szerokie rzesze zwolenników w całych Niemczech.

26. *Leksykon architektury Wrocławia*, R. Eysymontt, J. Ilkosz, A. Tomaszewicz, J. Urbanik (red.), Wrocław, 2011, s. 741-742.

27. Meble trafiły do rodziny Sternów, gdy córka profesora Briegera, Käthe wyszła za mąż za lekarza Rudolfa Sterna. Stanowiły wiano panny młodej, które w 1938 roku zabrano do Nowego Jorku uciekając z Wrocławia przed prześladowaniami obywateli żydowskiego pochodzenia. Meble wróciły do Wrocławia w 2022 roku, podarowane Muzeum Architektury przez spadkobiercę - Fritz Stern, syna Rudolfa.

Niestety jego dom własny na osiedlu Zalesie dziś nie istnieje, został rozebrany w 1971 roku.

Jeszcze w 1914 roku projektuje Poelzig dom na wrocławskim Brochowie (niezrealizowany) dla Gemeinnützige Gartenstadt Gesellschaft Breslau-Brockau, który, choć znacznie mniejszy, przypomina poprzednie wille i jest bliższy tradycji niż nowoczesności. Dom prawdopodobnie przewidziany był jako modelowy dla zabudowy większych osiedli ogrodowych, które były wówczas bardzo popularne²⁸.

Dom jednorodzinny, Karpacz, 1926

Dzięki współpracy z firmą Christoph & Unmack z Niesky (Oberlausitz)²⁹ Poelzig projektuje dom jednorodzinny przy użyciu materiałów i technik budowlanych propagowanych przez tę firmę (której zresztą w latach 1926-1927 był członkiem zarządu). Zbudowany według tego projektu w 1926 roku drewniany dom w Karpaczu, parterowy przykryty 4-spadowym dachem o niewielkim nachyleniu (il. 5) to już nie luksusowa willa sprzed pierwszej wojny światowej, lecz dom typu Existenzminimum, propagowany w drugiej połowie lat dwudziestych. Podobne domy projektował też współpracujący z firmą Konrad Waxmann, a w tym dla dyrektora Christoph & Unmack (Goethestrasse) oraz dla Alberta Einsteina w Caputh pod Poczdamem³⁰. Miały to być domy letnie, jednak były użytkowane przez cały rok. Dom Poelziga w Karpaczu zachował się do dzisiaj.

W 1927 roku Poelzig sporządza jeszcze projekt domu weekendowego dla tej samej firmy, jako domu wzorcowego pokazywanego na wystawie „Das Wochenende” w Berlinie. Dom był na planie kwadratu, z werandą na całej szerokości, a wewnątrz rozplanowano wokół centralnie usytuowanego pokoju dziennego.

28. Hans Poelzig we Wrocławiu ..., op.cit. s. 504-505.

29. G. Herbert, *The Dream of Factory-made House*. Walter Gropius and Konrad Wachsmann. Cambridge, Mass., 1986; K. Wachsmann, *Holzhausbau. Technik und Gestaltung*. Berlin, 1930; H. Wurm, *Die Industrialisierung des Holzhausbaues: „Christoph und Unmack” Tradition*, „Zeitschrift für Firmengeschichte und Unternehmerbiographie”, 1969, nr 14, s. 198-211. Firma „Christoph & Unmack” z Niesky (Oberlausitz) produkowała systemy montowania budynku z prefabrykowanych elementów drewnianych. Wiele wystaw architektonicznych z tego okresu pokazywało domy tej firmy. W katalogach oferowała ona: system paneli do konstrukcji domów przenośnych i bloków mieszkalnych, drewniane konstrukcje ramowe i tak zwane półprzenośne budynki, gdzie drewniane podpory wzmacniają konstrukcję, widoczne były na zewnątrz, albo ukryte w złączach paneli drewnianych. Przed pierwszą wojną światową firma produkowała głównie przenośne budynki montowane z paneli drewnianych, które w różnych krajach Europy były wykorzystywane jako baraki wojskowe i szpitale polowe. Od 1899 roku stosowano również ten system do budowy pawilonów szkolnych, domów wypoczynkowych i sanatoriów dla dzieci. Przede wszystkim stosowano go do budowy nowego typu szkoły – „Waldschule” (Meyers Lexikon, t. 12, Leipzig, 1925, s. 967; „Waldschule”, Freiluftschule – szkoła z zajęciami na świeżym powietrzu, z ograniczonym czasem nauczania i zmniejszoną liczbą uczniów, dla dzieci chorowitych, utworzona po raz pierwszy przez Neufferta w Charlottenburgu) – ponieważ uważano go za zdrowy z powodu naturalnej wymiany powietrza („oddychania ścian”). W 1885 roku, po otrzymaniu znacznego zlecenia od pruskiego Ministerstwa Wojny, firma przeniosła się z Kopenhagi do Niesky. W Austrii, we Francji, w Polsce i Anglii zostały założone filie firmy, ale żadna z nich nie istniała już po wojnie w 1918 roku. Podczas pierwszej wojny światowej zamówienia na baraki wojskowe zdominowały produkcję. Po wojnie firma szukała nowych rynków zbytu, kierując swoje zainteresowania na budowę domów mieszkalnych i całych osiedli, których brak był tak dotkliwie odczuwany w Niemczech. Firma nawiązała kontakt z architektami: Albinem Müllerem, Hansem Scharounem, Henrym van de Velde, Gustavem Wolfem i innymi. W latach 1926–1927 Hans Poelzig został powołany do zarządu firmy.

30. B. Widera, *Tradycja i nowatorstwo willi Alberta Einsteina w Caputh*, „Architectus”, 2023, nr 3, s. 28-39.

4. Wrocław (Breslau), meble dla wrocławskiego profesora medycyny Oskara Briegera, proj. Hans Poelzig, 1905 (źródło: Wystawa „Hans Poelzig i styl tworzywa” w Muzeum Architektury we Wrocławiu, 2022, fot. Jerzy Ilkosz)

4. Wrocław (Breslau), furniture for the Wrocław professor of medicine Oskar Brieger, designed by Hans Poelzig, 1905 (source: Exhibition "Hans Poelzig and the style of materials" at the Museum of Architecture in Wrocław, 2022, photo. Jerzy Ilkosz)

Dom jednorodzinny wzorcowego osiedla Werkbundu - Weissenhof, Stuttgart, 1927, Rathenaustasse 7, nieistniejący

W tym miejscu na wstępie trzeba podkreślić wyjątkową rolę jaką w początkach kształtowania się nowoczesnej architektury odegrał Werkbund. Jego przywódcą i jednym z inicjatorów był Hermann Muthesius, głoszący następujący program nowoczesnej sztuki architektonicznej: „Więcej treści a mniej sztuki”³¹. To on właśnie następująco określił zadanie Werkbundu: „od wykonania drobnej poduszeczki na sofę do budowy miast (vom Sophakissen zum Städtebau)”³². Nowe zasady współczesnej architektury mieszkaniowej zostały w dużym stopniu określone właśnie przez Niemiecki Werkbund i to już w pierwszych latach jego działalności, kiedy Muthesius ostrzegał: „kto szuka artyzmu poza czystą potrzebą na niebezpieczną wstępuje drogę”³³.

Dopiero w 1927 roku dołącza Poelzig do europejskiej awangardy reprezentowanej przez młode pokolenie architektów i projektuje dom dla wzorcowego eksperymentalnego osiedla Werkbundu - Weissenhof w Stuttgarcie (il. 6), które było częścią słynnej wystawy „Die Wohnung”. Wzniesiony w 1927 roku dom miał bardzo skromną powierzchnię i formę, która prawdopodobnie wynika nie tyle z przekonań architekta, co z warunków organizatorów wystawy, z których najistotniejszym był płaski dach. Niestety dom został zburzony w czasie wojny.

Cele zorganizowania w Stuttgarcie wystawy „Die Wohnung” połączonej z wzorcowym osiedlem Weissenhof³⁴ zostały sformułowane w manifestie i progra-

5. Karpacz (Krummhübel), dom jednorodzinny, proj. Hans Poelzig, 1926, (fot. Michał Duda, 2002)

5. Karpacz (Krummhübel), single-family house, designed by Hans Poelzig, 1926, (photo. Michał Duda, 2002)

mie całego przedsięwzięcia opublikowanym w grudniu 1926 roku³⁵. W dokumencie tym wskazywano, że najważniejszy w budownictwie mieszkaniowym jest problem kształtowania planu budynku, to znaczy dostosowanie go do potrzeb mieszkaniowych współczesnych ludzi. Mieszkanie powinno być wygodne i praktyczne przy możliwie najmniejszej powierzchni³⁶. Dlatego też należało od nowa przemyśleć funkcjonalne ukształtowanie małego mieszkania, gdyż środki finansowe przeznaczone na jego budowę muszą być optymalnie wykorzystane³⁷.

Architekt zaprojektował dom piętrowy. Na parterze umieścił pokój dzienny, kuchnię i jadalnię połączoną z werandą, na piętrze - sypialnie rodziców i dzieci oraz łazienkę i duży taras na dachu. Wnętrza, udostępnione do zwiedzania w trakcie trwania wystawy urządził - zgodnie z zasadą dzieła całościowego (Gesamtkunstwerk) - przez siebie zaprojektowanymi meblami.

Dom jednorodzinny i dom bliźniaczy osiedla Am Fischtalgrund, Berlin, 1928

Zaledwie rok po stuttgarckiej wystawie „Die Wohnung” projektuje Poelzig dwa tradycyjne domy - jednorodzinny i bliźniaczy w Berlinie w osiedlu Am Fischtalgrund, dla spółki GAGFAH (Gemeinnützige A.G. für Angestellten Heimstätten) w 10. rocznicę jej istnienia (il. 9). Zbudowano je w 1928 roku i miały raczej tradycyjną formę, a ich białe elewacje urozmaicone zostały ceglanyymi obramieniami szczytów i ceglany cokołem (il. 10).

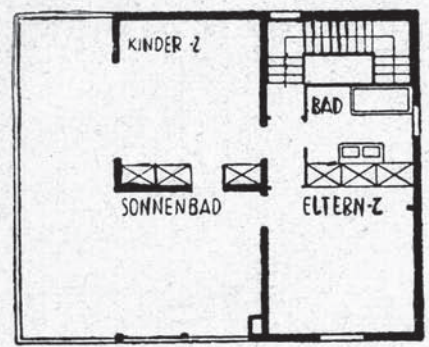
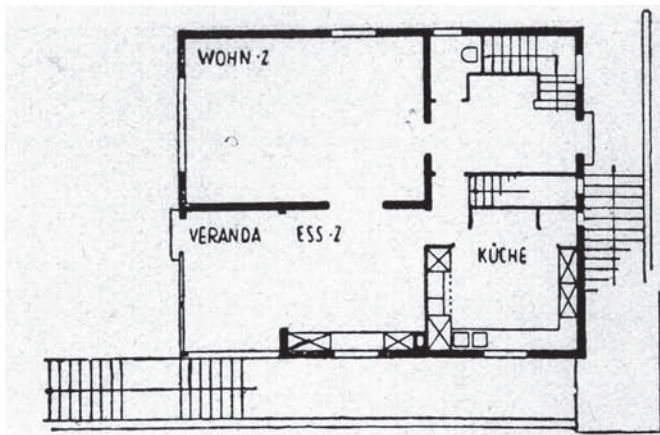
31. H. Muthesius, *Sztuka stosowana i architektura*. Kraków, 1909, s. 40.
32. B.A., *Wystawa Werkbundu we Wrocławiu, „Rzeczy Piękne”, 1930, s. 70.*
33. J. Sławińska, *Architektura i ruchy społecznego protestu*, Wrocław, 1991, s. 8.

34. W 1927 roku zorganizowano wystawę „Die Wohnung” i osiedle Weissenhof. Do realizacji osiedla zaproszono 17 architektów z 5 krajów - przedstawicieli europejskiej awangardy. Byli to: Ludwig Mies van der Rohe, Adolf G. Schneck, Walter Gropius, Ludwig Hilberseimer, Bruno Taut, Max Taut, Hans Poelzig, Richard Döcker, Adolf Rading, Peter Behrens, Hans Scharoun - Niemcy; Jacobus Johannes Pieter Oud, Mart Stam - Holandia; Victor Bourgeois - Belgia; Le Corbusier, Pierre Jeanneret - Francja; Josef Frank - Austria. Autorem koncepcji urbanistycznej był Mies van der Rohe. Wybudowano domy wielorodzinne oraz jednorodzinne w zabudowie szeregowej i wolno stojące.

35. J. Cramer, N. Gutschow, *Bauausstellungen. Eine Architekturgeschichte des 20. Jahrhunderts*. Stuttgart, 1984, s. 124. Pod dokumentem podpisali się główni organizatorzy przedsięwzięcia, to znaczy: pierwszy przewodniczący Werkbundu - Peter Bruckmann, drugi przewodniczący Werkbundu - Mies van der Rohe oraz Gustav Stotz i Geh. Hofrat.

36. Wskazywano, że wielkość i liczba pomieszczeń są uwarunkowane podstawowymi potrzebami mieszkańców, które koniecznie powinny zostać zaspokojone. Były to: mieszkanie, jedzenie, spanie, mycie, pranie oraz gotowanie.

37. Sugerowano, że warunkiem prawidłowego rozwiązania małego mieszkania jest uwzględnienie takich elementów jak: wbudowane szafy oraz kompletne urządzenie kuchni. Uproszczenie i funkcjonalność zabudowy wewnętrznej mieszkania, usunięcie tego co niepotrzebne miało ułatwić i uprościć prace domowe.

6. Stuttgart, dom jednorodzinny wzorcowego osiedla Werkbundu - Weissenhof, Rathenastrasse 7, (nieistniejący), plany parteru i piętra, Hans Poelzig, 1927 („Die Form”, t. 2, 1927, s. 281a)

6. Stuttgart, single-family house of a model Werkbund estate - Weissenhof, Rathenastrasse 7 (no longer standing), ground and first floor plans, Hans Poelzig, 1927 („Die Form”, vol. 2, 1927, p. 281a)

Samo osiedle powstało w latach 1928-29 pod kierunkiem Heinricha Tessenowa. Zostało zaprojektowane przez 16 architektów³⁸ w celu zaprezentowania mieszkań i domów dla rodzin o niskich i średnich dochodach. Pięciu z nich (Heinrich Tessenow, Paul Schmitthener, Alexander Klein, Paul Mebes i Gustav Wolf) było członkami towarzystwa badawczego RFG (Reichsforschungsgesellschaft für Wirtschaftlichkeit im Bau- und Wohnungswesen, pol. Państwowe Towarzystwo Badawcze do spraw Ekonomiki Budownictwa i Mieszkalnictwa), którego celem stały się studia nad optymalizacją przestrzeni mieszkalnej. To znaczy, że zapewne uwzględniono wytyczne tej organizacji doty-

czące kosztów i wielkości domów. Wykorzystano nowe osiągnięcia techniki, choć forma domów nie mieściła się w nurcie Neues Bauen. Osiedle przeznaczono dla osób o tradycyjnych poglądach na architekturę. Wszystkie domy zostały przykryte dachami dwuspadowymi.

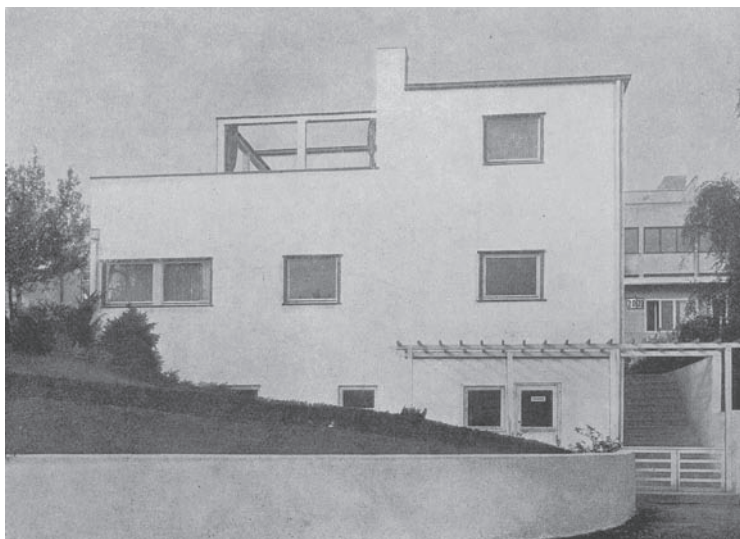
Hugo Häring porównał koszt powierzchni 1m² domów osiedli - Weissenhof w Stuttgarcie i Fischtalgrund w Berlinie³⁹. Najtańsze okazały się jednak propozycje stuttgartskie: Hansa Poelziga (dom jednorodzinny wolno stojący, 173 RM), Ludwiga Miesa van der Rohe'go (dom wielorodzinny, 200 RM), Johannesa J.P. Ouda (domy jednorodzinne szeregowe, 206,85 RM) oraz Ludwiga Hilberseimera (dom jednorodzinny wolno stojący, 219 RM). Z nimi mogły konkurować jedynie berlińskie propozycje - Alexandra Kleina (dom wielorodzinny, 215 RM), Hansa Gerlacha (domy jednorodzinne szeregowe, 230 RM) oraz Hansa Poelziga (dom dwurodzinny, 287,75 RM).

38. *Siedlungen der 20er Jahre*, Schriftenreihe des Deutschen Nationalkomitees für Denkmalschutz, J. Kirschbaum (red.), t. 28, Köln, 1985, s. 142-143; G. Lampmann, *Neue Siedlungen in Berlin, Die Gefah-Siedlung im Fischtalgrund*, „Zentralblatt der Bauverwaltung”, t. 48, nr 47, 1928, s. 753-759. Osiedle Fischtalgrund zaprojektowali: Hans Gerlach, Ernst Grabbe, Wilhelm Jost, Fritz Keller, Aleksander Klein, Arnold Knoblauch, Paul Mebes i Paul Emmerich, Hans Poelzig, Erich Richter, Emil Rüster, Fritz Schopohl, Paul Schmitthener, Georg Steinmetz, Karl Weißhaupt, Gustav Wolf. Od 1.09 do 31.10.1928 osiedle z 75 domami jednorodzinnymi i 40 mieszkaniami w domach wielorodzinnych pokazano jako wystawę „Budować i mieszkać” („Ausstellung Bauen und Wohnen”).

39. H. Häring, „Bauen und Wohnen”. *Bemerkungen zu der Ausstellungssiedlung der Gefah*, „Zentralblatt der Bauverwaltung”, t. 48, nr 47, 1928, s. 759-761.

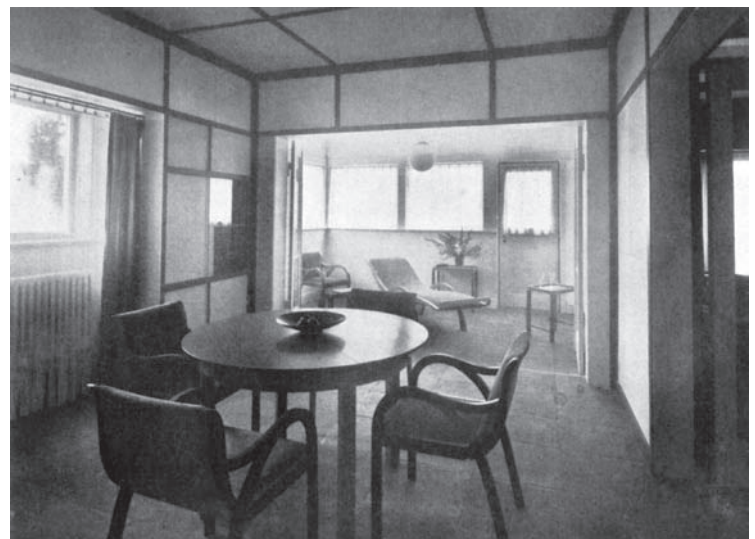
7. Stuttgart, dom jednorodzinny wzorcowego osiedla Werkbundu - Weissenhof, Rathenastrasse 7 (nieistniejący), widok od ulicy, Hans Poelzig, 1927 (źródło: „Bauen und Wohnen”, 1927, s. 100)

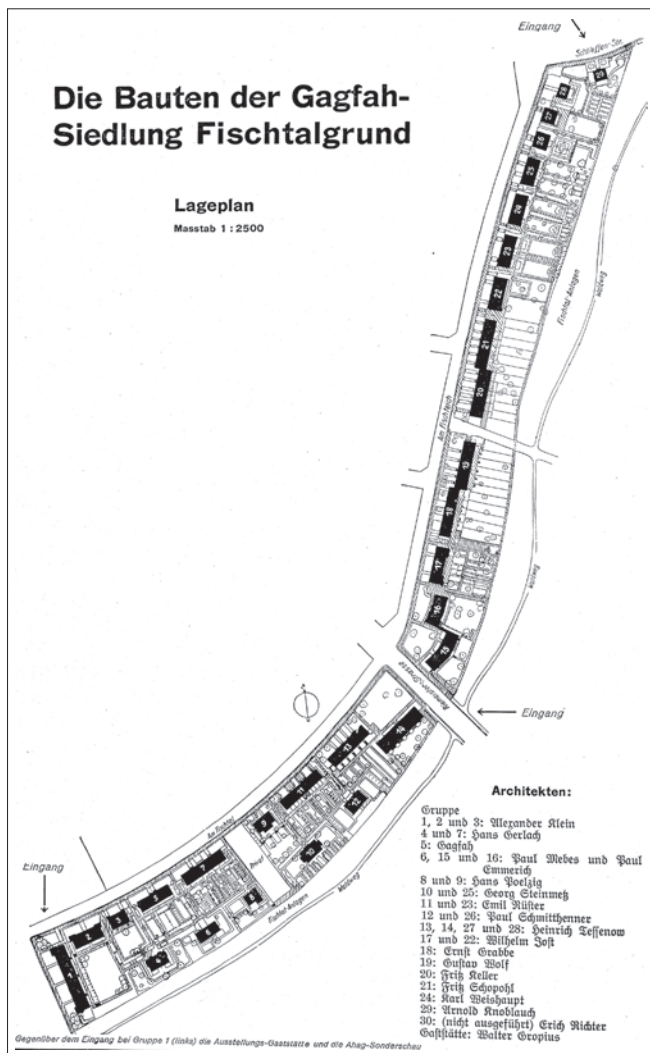
7. Stuttgart, single-family house of a model Werkbund estate - Weissenhof, Rathenastrasse 7 (no longer standing), view from the street, Hans Poelzig, 1927 (source: „Bauen und Wohnen”, 1927, p. 100)

8. Stuttgart, dom jednorodzinny wzorcowego osiedla Werkbundu - Weissenhof, Rathenastrasse 7 (nieistniejący), wnętrze pokoju dziennego i werandy, proj. Hans Poelzig, 1927 (źródło: „Die Form”, t. 2, 1927, s. 282)

8. Stuttgart, single-family house of a model Werkbund estate - Weissenhof, Rathenastrasse 7 (no longer standing), interior of living room and veranda, designed by Hans Poelzig, 1927 (source: „Die Form”, t. 2, 1927, s. 282)

„Dom rosnący” – wystawa Berlin, 1932, nieistniejący

Jedną z bardzo interesujących propozycji okresu międzywojennego był tzw. „dom rosnący” (*das wachsende Haus*) propagowany przez najważniejszych architektów Neues Bauen, w tym również Hansa Poelziga. W 1932 roku Martin Wagner, architekt miejski Berlina (Stadtbaurat), opublikował książkę *Das wachsende Haus. Ein Beitrag zur Lösung der städtischen Wohnungsfrage* (pol. *Rosnący dom. Wkład w rozwiązanie problemu mieszkaniowego miasta*) przedstawiający nową koncepcję inteligentnego domu - ergonomicznego, ekologicznego, ekonomicznego i elastycznego. Książka przedstawiała wyniki konkursu zainicjowanego przez Hansa Poelziga. Ponad tysiąc architektów wzięło udział w tym konkursie w listopadzie i grudniu 1931 roku. Wagner opublikował 24 propozycje, które zostały przedstawione na berlińskich terenach targowych (Messegelände) na wystawie zatytułowanej „Berliner Sommerschau 1932, Sonne, Luft und Haus für Alle. Ausstellung für Anbauhaus, Kleingärten und Wochenende” (pol. „Berliński pokaz letni 1932, Słońce, powietrze i dom dla każdego. Wystawa domu rosnącego, małych ogrodów i domów weekendowych”), od 7 maja do 7 sierpnia⁴². Projekty domów wystawowych uwzględniały możliwość ich

42: J. Urbanik, *Dom rosnący w międzywojennych Niemczech ...*, op.cit., s. 71-78.

9. Berlin, plan osiedla wzorcowego Am Fischtalgrund, GAGFAH z 1928 (proj. Heinrich Tessenow), z zaznaczonymi domami nr 8 i 9 zaprojektowanymi przez Hansa Poelziga (źródło: „Bauwelt”, t. 19, 1928, nr 34, s. 772)

9. Berlin, Am Fischtalgrund model housing estate plan, GAGFAH, 1928 (designed by Heinrich Tessenow), houses nos. 8 and 9 designed by Hans Poelzig (source: „Bauwelt”, vol. 19, 1928, no. 34, p. 772)

10. Berlin, dom dwurodzinny osiedla wzorcowego Am Fischtalgrund, GAGFAH, proj. Hans Poelzig, 1928 (fot. Jerzy Ilkosz, 2015)

10. Berlin, two-family house in the model housing estate Am Fischtalgrund, GAGFAH, designed by Hans Poelzig, 1928 (photo. Jerzy Ilkosz, 2015)

Osiedle Am Fischtalgrund usytuowano w bezpośrednim sąsiedztwie osiedla Onkel Toms Hütte Bruno na Tauta, które było manifestem Neues Bauen. Domy Am Fischtalgrund były swoistą reakcją na modernę - pisano nawet w tym kontekście o „wojnie na dachy” („Zehlendorfer Dächerkrieg”)⁴⁰.

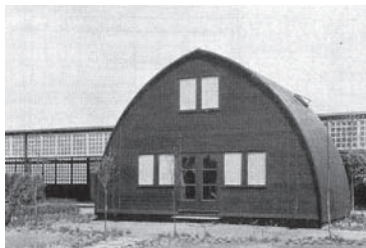
Dom własny zaprojektowany z żoną Marlene Poelzig, Berlin-Charlottenburg, 1928-1930, Tannenbergallee, nieistniejący

Prawdziwie nowoczesnym był dom własny architekta zaprojektowany z drugą żoną, młodą rzeźbiarką Marlene Moeschke. Dom zbudowano w latach 1928-1930, w dzielnicy Charlottenburg, jednak nie zachował się do dzisiaj. Był to piętrowy dom z płaskim dachem i mocno wysuniętym okapem, jedyną dekoracją gładkich jasnych elewacji stanowiły proste okna dostosowane wielkością do funkcji pomieszczeń⁴¹.

40. *Siedlungen der 20er Jahre ...*, op.cit., s. 142.

41. W. Pehnt, *Wille zum Ausdruck...*, op.cit., s. 47.

11. Berlin, „dom rosnący” wystawy „Berliński pokaz letni 1932, Słońce, powietrze i dom dla każdego. Wystawa „domu rosnącego”, małych ogrodów i domów weekendowych” („Berliner Sommerschau 1932, Sonne, Luft und Haus für Alle. Ausstellung für Anbauhaus, Kleingärten und Wochenende”), (nieistniejący), pierwszy i drugi dzień montażu domu, widok od ogrodu i wnętrze pokoju dziennego, proj. Hans Poelzig, 1932 (źródło: M. Wagner, *Das Wachsende Haus*, Berlin, 1932, s. 56)

11. Berlin, „the growing house” of the exhibition “Berlin Summer Show 1932, Sun, air and home for everyone. Exhibition of „growing house”, small gardens and weekend houses” (“Berliner Sommerschau 1932, Sonne, Luft und Haus für Alle. Ausstellung für Anbauhaus, Kleingärten und Wochenende”), no longer standing, first and second day of house assembly, view from the garden and interior of the living room, designed by Hans Poelzig, 1932 (source: M. Wagner, *Das Wachsende Haus*, Berlin, 1932, p.56)

rozbudowy zgodnie ze zmieniającymi się potrzebami mieszkańców. Można je było powiększać w kilku etapach zgodnie z wytycznymi architekta. Ta koncepcja była prawdopodobnie związana z tzw. Lebensreform, reformą koncentrującą się na poprawie warunków zdrowotnych społeczeństwa (m.in. poprzez propagowanie nowego sposobu życia w nowych, higienicznych domach).

Hans Poelzig zaprojektował dom mieszczący dwie kondygnacje pod wysokim krążynowym dachem (il. 11). Konstrukcja składała się z ustawionych obok siebie drewnianych kratownic. Cechą charakterystyczną rozwiązania tego typu był niemal zupełny brak ścian zewnętrznych (tylko szczytowe). Dach pokryto blachą cynkową, zaizolowano płytami korkowymi i sklejką drewnianą od wewnątrz. Uzyskano w ten sposób w wersji maksymalnej ponad 90 m² powierzchni mieszkalnej. W wersji minimalnej architekt zaproponował powierzchnię 27,53 m². Dom można było zmontować w ciągu jednego tygodnia⁴³, a proces montażu ukazano na ilustracji nr 11. Trzeba zaznaczyć, że taka konstrukcja dachu była stosowana wcześniej przez Ernsta Maya we Wrocławiu, kiedy współpracował w latach 1918-1925 ze spółką budowlaną Schlesische Heimstätte. Na wystawie „Die Wohnung” w Stuttgarcie na terenach ekspozycyjnych nieopodal osiedla Weissenhof pokazano konstrukcję dachu krążynowego. Jednak nigdy nie weszła ona do masowej produkcji.

Podsumowanie

Hans Poelzig zaliczany jest do prekursorów modernizmu i uważany za jednego z najbardziej liczących się twórców architektury XX wieku. Aktywnie włączył się w prace projektowe nad koncepcją mieszkania funkcjonalnego; był też zwolennikiem dzieła całościowego (Gesamtkunstwerk), będącego wynikiem współpracy twórców z różnych dziedzin sztuki, dla których architektura jest matką całości. Przygotował nowe pokolenie architektów do rozwiązywania nowych zadań dotyczących nowoczesnych mieszkań i ich wyposażenia. Brali oni udział w wystawach Werkbundu i projektowali w ramach programów budowlanych miast nowoczesne osiedla mieszkaniowe. Hans Poelzig był

ich mistrzem i nauczycielem. Czy jednak sam dał się oczarować nowemu stylowi Neues Bauen? Jego domy jednorodzinne świadczą o umiarkowanym zachwycie nowoczesnością. Wolfgang Pehnt pisał, że Poelzig nie dopuścił do definitywnego zerwania z przeszłością, jak to uczynili po 1920 roku jego awangardowi koledzy z Neues Bauen⁴⁴. Poelzig nie chciał uzależniać się od historii, ale twierdził również że nie należy też odrzucać jej standardów i lekcji. „Ja również nienawidzę historii o tyle, o ile chce mnie ona skrępować, a kocham przeszłość o tyle, o ile budzi we mnie artystyczne instynkty”⁴⁵.

Od 1933 roku cała twórczość architektoniczna w Niemczech na mocy ustawy z 22 września była kontrolowana przez Ministerstwo Rzeszy do Spraw Propagandy. Powołano Izbę Rzeszy Sztuk Pięknych (Reichskammer der bildenden Künste) zrzeszającą architektów, będącą pod kontrolą NSDAP. Przynależność do tej sekcji była warunkiem otrzymania pozwolenia na pracę przez architektów. Hans Poelzig już nie odnalazł się w nowych czasach. Planował wyjazd do Turcji, ale jego plany przerwała przedwczesna śmierć w 1936 roku.

43. M. Wagner, *Das Wachsende Haus*, Berlin, 1932, s. 53-56.

44. W. Pehnt, *Wille zum Ausdruck ...*, s. 18.

45. Ibidem.

Bibliografia

- B.A., *Wystawa Werkbundu we Wrocławiu*, „Rzeczy Piękne”, 1930, s.70
- Buchwald C., *Sonderausstellung des Kunstgewerbevereins für Breslau und die Provinz Schlesien*, wstęp do katalogu wystawy, Breslau, 1904, s.4
- Cramer J., N. Gutschow, *Bauausstellungen. Eine Architekturgeschichte des 20. Jahrhunderts*, Stuttgart, 1984
- Dobesz J., *Hans Poelzig i wrocławska Akademia Sztuki*, [w:] *Ten wspaniały wrocławski modernizm*, O. Czerner, E. Małachowicz, S. Lose (red.), Wrocław, 1998, s.14
- Flüsch Ch., I. Gaukel, F. Gschwind, A. Krämer, H. Medek, *Wzorcowe osiedle Weissenhof w Stuttgarcie (1927)*, [w:] *Droga ku nowoczesności. Osiedla Werkbundu 1927-1932*, J. Urbanik (red.), Wrocław, 2016, s.42-83
- Gschwind F., K. Groke, *Weissenhof Museum im Haus Le Corbusier*, Stuttgart, 2008
- *Hans Poelzig, Architekt, Lehrer, Künstler*, W. Pehnt, M. Schirren (red.), München, 2007
- *Hans Poelzig we Wrocławiu, architektura i sztuka 1900-1916*, J. Ilkosz, B. Störckuhl (red.), Wrocław, 2000
- Häring H., „Bauen und Wohnen”. *Bemerkungen zu der Ausstellungssiedlung der Gagfah*, „Zentralblatt der Bauverwaltung”, 1928, t. 48, nr 47, s. 759-761
- Herbert G., *The Dream of Factory-made House. Walter Gropius and Konrad Wachsmann*, Cambridge, Mass., 1986
- Hitchcock H.-R., *Architecture Nineteenth and Twentieth Centuries*, Harmondsworth, Middlesex, Baltimore, 1958
- Joedicke J., *Weissenhof Siedlung Stuttgart*, Stuttgart, 1989
- Kirsch K., *Die Weißenhofsiedlung*, Stuttgart, 1987
- Kirsch K., *Die Weißenhofsiedlung. Ein internationales Manifest*, [w:] *Moderne Architektur in Deutschland 1900 bis 1950. Expressionismus und Neue Sachlichkeit*, V. M. Lampugnani, R. Schneider (red.), Stuttgart, 1994, s. 205-224
- Lampmann G., *Neue Siedlungen in Berlin, Die Gegfah-Siedlung im Fischthalgrund*, „Zentralblatt der Bauverwaltung”, 1928, t. 48, nr 47, s. 753-759
- *Leksykon architektury Wrocławia*, R. Eysymontt, J. Ilkosz, A. Tomaszewicz, J. Urbanik (red.), Wrocław, 2011, s. 741-742
- Muthesius H., *Sztuka stosowana i architektura*, Kraków, 1909, s. 40
- Pehnt W., *Architektur*, [w:] *Die Kunst des 20. Jahrhunderts 1880-1940, Propyläen Kunstgeschichte*, t. 12, Argan G.C. (red.), Propyläen-Verlag, 1977
- Pehnt W., *Expressionist Architecture*, Thames and Hudson, London, 1973; wersje oryginalne niemieckie: *Die Architektur des Expressionismus*, Verlag: Stuttgart Hatje 1973, II wydanie 1981, w 1998 roku kolejne wydanie rozszerzone
- Pehnt W., *Wille zum Ausdruck. Zum Leben und Werk Hans Poelzig*, [w:] *Hans Poelzig Architekt, Lehrer, Künstler*, W. Pehnt, M. Schirren (red.), Bonn, 2000, s. 19
- Pevsner N., *Pioneers of the modern movement*, London, 1936
- Poelzig H., *Das Musterhaus auf der Ausstellung für Handwerk und Kunstgewerbe in Breslau*, „Zentralblatt der Bauverwaltung”, 1904, nr 24, s. 547-548
- Poelzig H., *[Gärung in der] Architektur*, [w:] *Das deutsche Kunstgewerbe 1906. Zur 3. Deutschen Kunstgewerbeausstellung in Dresden 1906, München, 1906*, s. 17-20
- Posener J., *Berlin auf dem Wege zu einer neuen Architektur. Das Zeitalter Wilhelms II*, Prestel, München, New York, 1979 (I wydanie), 1995 (II wydanie). O Poelzigu cały rozdział pt. Hans Poelzig, s. 508-524
- Posener J., *Hans Poelzig. Gesammelte Schriften und Werke*, Schriftenreihe der Akademie der Künste, t. 6, Berlin, 1970
- Posener J., *Hans Poelzig Sein Leben, sein Werk*, Vieweg+Teubner Verlag, Wiesbaden, 1994
- Schirren M., *Hans Poelzig. Die Pläne und Zeichnungen aus dem ehemaligen Verkehrs und Baumuseum in Berlin*, Berlin, 1989
- Sławińska J., *Architektura i ruchy społecznego protestu*, s. 8
- *Siedlungen der 20er Jahre*, Schriftenreihe des Deutschen Nationalkomitees für Denkmalschutz, J. Kirschbaum (red.), t. 28, Köln, 1985, s. 142-143
- Störckuhl B., *Die Pläne zur Breslauer „Ausstellung für Handwerk und Kunstgewerbe” von 1904 in Bauarchiv Stadt Breslau*, [w:] *Jahrbuch des Bundesinstitut für Ostdeutsche Kultur u. Geschichte*, t. 2, s. 59-85
- Störckuhl B., *Między nostalgią za małą ojczyzną a typizacją – koncepcje architektury regionalnej w pierwszych dekadach XX wieku*, [w:] *Architektura regionalna rzeczywista potrzeba czy iluzja? O budowaniu zgodnie z tradycją i krajobrazem*, I. Liżewska (red.), Warszawa 2022, s. 113-126
- Tomaszewicz A., *Wrocławskie wille i osiedla willowe doby historyzmu*, Wrocław, 2019
- Urbanik J., *Dom rosnący w międzywojennych Niemczech*, [w:] *Architektura XX wieku, zachowanie jej autentyczności i integralności w Gdyni i w Europie*, M. J. Sołtysik, M. Stępa (red.), Gdynia, 2020, s. 71-78
- Urbanik J., *„The Growing House” - the way to solve the housing problem in interwar Germany*, [w:] *Advances in Human Factors in Architecture, Sustainable Urban Planning and Infrastructure*, J. Charytonowicz, Ch. Falcão (red.), Cham, 2020, s. 243-255
- Wachsmann K., *Holzhausbau. Technik und Gestaltung*, Berlin, 1930
- Wagner M., *Das Wachsende Haus*, Berlin, 1932, s. 53-56
- Widera B., *Tradycja i nowatorstwo willi Alberta Einsteina w Caputh*, „Architectus”, 2023, nr 3, s. 28-39
- Wurm H., *Die Industrialisierung des Holzhausbaues: „Christoph und Unmack” Tradition*, „Zeitschrift für Firmengeschichte und Unternehmerbiographie”, 1969, nr 14, s. 198-211
- Zwierz M., *Projekty wnętrz mieszkalnych autorstwa Hansa Poelziga w czasie pobytu architekta we Wrocławiu w latach 1900 - 1916*, artykuł przekazany do druku w katalogu wystawy zorganizowanej w Muzeum Architektury we Wrocławiu w 2022 roku, zatytułowanej „Z Wrocławia do Nowego Jorku i z powrotem. Hans Poelzig i styl tworzywa”
- Zwierz M., *Tradycje wystawiennicze we Wrocławiu w latach 1818 – 1948, Architektura i rozplanowanie terenu wystaw*, Wrocław, 2016, s. 107-150

Jadwiga Urbanik, dr hab. inż. arch., prof. Politechniki Wrocławskiej, Wydział Architektury, Katedra konserwacji architektury i rewitalizacji krajobrazu kulturowego (<https://wa.pwr.edu.pl/en/employees/jadwiga-urbanik>), od 1990 członkini Docomomo. Główne obszary zainteresowań: teoria, historia i rewitalizacja architektury i urbanistyki, zwłaszcza pierwszej połowy XX wieku, wzorcowe eksperymentalne osiedla Werkbundu, (<https://dona.pwr.edu.pl/szukaj/>). ORCID:0000-0003-0042-6813. Kontakt: jadwiga.urbanik@pwr.edu.pl

Jerzy Ilkosz, dr hab., Muzeum Architektury we Wrocławiu, 2000-2022 - dyrektor muzeum, od 2003 - członek Docomomo. Główne obszary zainteresowań: historia architektury i urbanistyki, zwłaszcza dotycząca XX wieku. Nagrody i odznaczenia: Das Verdienstkreuz Am Bande – przyznany przez Prezydenta Republiki Federalnej Niemiec Horsta Kölera, 2006; Kulturpreis Schlesien des Landes Niedersachsen (Nagroda Śląska Rządu Dolnej Saksonii), 2009. ORCID: 0000-0003-4537-368X. Kontakt: ilkosz@ma.wroc.pl